

УДК 631.115:338.432

Ю. В. Золотницька,
к. е. н., Відділ ринків та продовольчої безпеки, Інститут ринків і конкуренції,
Варшавський економічний університет SGH, м. Варшава, Польща
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9278-0707>

DOI: 10.32702/2306-6792.2026.8.234

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СІМЕЙНОГО ФЕРМЕРСТВА В УКРАЇНІ ЯК ФОРМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Y. Zolotnytska,
PhD in Economics, Food Safety Market Unit, Institute of Markets
and Competition, SGH Warsaw School of Economics, Poland

FORMATION AND DEVELOPMENT OF FAMILY FARMING IN UKRAINE AS A FORM OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

У статті досліджено етапи становлення та розвитку сімейного фермерства в Україні як форми підприємницької діяльності. Обґрунтовано, що сімейне фермерство поєднує економічну самостійність, підприємницький ризик, ринкову орієнтацію, інноваційність і соціальну функцію. Розкрито історичні передумови формування фермерства на українських землях, починаючи від господарств козацького типу, а також визначено періоди занепаду індивідуального сільськогосподарського підприємництва, спричинені кріпосництвом, імперським пануванням, колективізацією та командно-адміністративною системою радянської епохи. Особлива увага приділяється інституційній трансформації аграрного сектору після здобуття Україною незалежності: окреслено етапи земельної реформи, приватизації та реорганізації колективних господарств. Підкреслюється, що законодавчі зміни 2018 року стали важливою віхою в інституціоналізації сімейних ферм, створенні податкових стимулів, правових механізмів формалізації та доступу до державних програм підтримки.

The article examines the formation and development of family farming in Ukraine as a form of entrepreneurial activity. It substantiates that family farming should be understood not only as an organizational form of agricultural production, but also as a specific model of agrarian entrepreneurship based on family labor, economic autonomy, market orientation, innovation, and responsibility for business results. The study shows that, unlike large corporate agricultural enterprises, family farms combine ownership, management, and labor within one household, which gives them distinct economic and social characteristics. The historical roots of family farming in Ukraine are analyzed through the evolution of agrarian relations on Ukrainian lands. It is argued that proto-farming forms existed as early as the Cossack period, when farm-type households were based on free labor, economic initiative, market exchange, and local self-government. At the same time, the article identifies long periods of decline in individual agricultural entrepreneurship caused by serfdom, imperial domination, collectivization, and the command-administrative system of the Soviet era. Particular attention is paid to the institutional transformation of the agrarian sector after Ukraine's independence. The article characterizes the stages of land reform, privatization, reorganization of collective farms, legal differentiation between personal peasant farms and farm enterprises, and the gradual recognition of family farming in national legislation. It is emphasized that the 2018 legislative changes became an important milestone in the institutionalization of family farms, creating tax incentives, legal mechanisms for formalization, and access to state support programs.

The article concludes that family farming in Ukraine has evolved under the influence of complex historical, economic, and institutional factors. Its further development is closely linked to strengthening small agrarian entrepreneurship, transforming personal peasant farms into market-oriented family farms, reducing informal economic practices, and ensuring sustainable development of rural areas.

Ключові слова: сімейне фермерство, підприємництво у сімейному фермерстві, аграрна реформа, розвиток, інституціоналізація.

Key words: family farming, entrepreneurship in family farming, agrarian reform, development, institutionalization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

У сучасних умовах трансформації аграрного сектору України особливої актуальності набуває дослідження сімейного фермерства як форми підприємницької діяльності, що поєднує економічні, соціальні та інституційні аспекти розвитку. Попри значний теоретичний доробок класиків економічної думки щодо сутності підприємництва [7; 10; 14; 16], питання адаптації цих концепцій до специфіки аграрного виробництва та сімейного фермерства залишаються недостатньо розкритими.

Сучасні підходи до підприємництва, що враховують інституційні умови, людський капітал і соціальні аспекти розвитку [17] потребують подальшого осмислення в контексті функціонування сімейних фермерських господарств. Водночас в Україні існує суперечність між традиційними формами селянського господарювання та необхідністю їх трансформації у підприємницькі структури, які здатні ефективно функціонувати в умовах ринку [11; 18; 22; 28]. Недостатній рівень розвитку інституційного середовища, обмежений доступ до ресурсів і високі ризики аграрного виробництва ускладнюють реалізацію підприємницького потенціалу сімейних фермерських господарств. Відсутність цілісного підходу до трактування сімейного фермерства як форми підприємницької діяльності обумовлює необхідність поглиблення теоретичних і прикладних досліджень у цьому напрямі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз сучасних наукових досліджень свідчить про зростання уваги до аграрного підприємства як багатовимірного економічного та

соціального явища: обґрунтовано специфіку аграрного підприємництва, зокрема його залежність від природно-кліматичних чинників і підвищений рівень ризику, що формує особливі поведінкові моделі фермерів [6]; визначено роль економічної самостійності та підприємницької ініціативи у формуванні конкурентоспроможності фермерських господарств [9]; окреслено значення диверсифікації як ключової стратегії створення доданої вартості та забезпечення стійкості фермерських господарств [2].

У науковій літературі також широко досліджується інноваційна складова аграрного підприємництва, зокрема, вплив підприємницької орієнтації (інноваційність, проактивність, схильність до ризику) на здатність фермерів адаптуватися до змін зовнішнього середовища [8]. Окремий напрям досліджень пов'язаний з управлінням ресурсами, де підкреслюється важливість управлінських компетенцій у забезпеченні ефективності малих і середніх фермерських господарств [5]. Значний внесок у розвиток теоретичних підходів зроблено в межах ресурсної теорії, яка пояснює конкурентні переваги сімейних фермерських господарств через унікальні нематеріальні активи, такі як знання, традиції та сімейний трудовий потенціал [4].

Крім того, дослідження підкреслюють важливість соціально-інституційного середовища, включаючи кооперацію, дорадчі служби та державну підтримку, у формуванні підприємницького потенціалу фермерів [1] та акцентують увагу на здатності сімейних фермерських господарств до локальної адаптації та розвитку інноваційних практик [11; 18; 24; 29; 30]. Узагальнення наукових підходів свідчить, що сучасні дослідження розглядають сімейне фер-

мерство як складну систему, у якій поєднуються економічні, інституційні та соціальні аспекти підприємницької діяльності.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності, особливостей становлення та розвитку сімейного фермерства в Україні як форми підприємницької діяльності з урахуванням економічних, інституційних і соціальних чинників його функціонування

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аграрний сектор дедалі частіше розглядається не лише як сфера виробництва продовольства, а як простір реалізації підприємницької діяльності, у межах якого фермер поєднує функції виробника, менеджера та підприємця. Аграрне підприємництво характеризується специфічною комбінацією економічних, інституційних та поведінкових чинників, що відрізняють його від інших видів підприємництва [6]. Водночас, на відміну від інших видів підприємницької діяльності, фермерство виконує не лише економічну, а й соціальну функцію, забезпечуючи зайнятість, відтворення сільського укладу життя та сталий розвиток сільських територій, що розширює традиційне трактування підприємництва у напрямі багатофункціональності.

Вітчизняні науковці під підприємництвом розуміють самостійну, ініціативну, здійснювану на власний ризик діяльність, спрямовану на отримання економічного та соціального результату та одержання прибутку [30]. У відповідності до чинного законодавства підприємництвом є "безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку" [39].

У фермерському контексті таке розуміння підприємництва набуває конкретизованого змісту, оскільки поєднує економічну ініціативу з використанням специфічних виробничих ресурсів, насамперед землі та живих організмів. Фермерське підприємництво характеризується високим рівнем виробничого й ринкового ризику, зумовленого природно-кліматичними умовами, сезонністю виробництва та коливанням цін, що посилює значення управлінських рішень і інноваційних підходів.

Таким чином, сучасна наукова література розглядає фермерство як комплексну форму

підприємництва, у якій поєднуються ініціатива, ризик, інноваційність, ринкова орієнтація, ефективне управління ресурсами та соціальна інтеграція. В рамках аграрного контексту, вважаємо, що фермер виступає підприємцем тоді, коли він: i) ідентифікує нові ринкові можливості (нішеві культури, переробка, короткі ланцюги збуту, органічна продукція тощо); ii) оцінює свій виробничий потенціал з урахуванням ризиків і ресурсних обмежень; iii) реалізує наявні можливості через зміну структури виробництва або бізнес-моделі.

Оскільки у такому трактуванні підприємництво постає як аналітична рамка вивчення можливостей економічних змін, а не лише як форма бізнесу, то цей підхід стає особливо придатним для дослідження сімейного фермерства.

Враховуючи класичні підходи до трактування підприємництва та сучасні економічні дослідження, вважаємо, що підприємництво у сімейному фермерстві це форма економічної діяльності, у межах якої сім'я, як власник і ключовий суб'єкт управління, самостійно, на власний ризик здійснює сільськогосподарське виробництво й пов'язані з ним види діяльності, орієнтуючись на ринок, створення доданої вартості й реалізацію підприємницьких можливостей шляхом впровадження інновацій, що забезпечує сталий розвиток господарства та сільських територій.

Таким чином, підприємницький характер сімейного фермерства проявляється у поєднанні виробничої, управлінської та інноваційної функцій в межах домогосподарства, що відрізняє його від великих корпоративних аграрних підприємств. У такій моделі власність, управління та праця мають єдину сімейну основу.

Загальноприйнято, що як форма підприємництва фермерство сформувалося у країнах Західної Європи та Північної Америки в період переходу від феодальних до капіталістичних відносин у XVIII—XIX століттях [15]. Його становлення було пов'язане з утвердженням приватної власності на землю, ринковою орієнтацією сільськогосподарського виробництва та економічною самостійністю виробника, який приймав господарські рішення на власний ризик. Саме за цих умов фермерство набуло рис класичної форми аграрного підприємництва, що відповідає трактуванню підприємництва в економічній теорії.

В українських умовах розвиток сімейного фермерства як підприємницької форми відбувався в умовах глибоких інституційних транс-

формацій аграрного сектору, що були зумовлені переходом від командно-адміністративної моделі господарювання до ринкової економіки.

Історично склалося, що території, які на даний час належать до сучасної України, віддавна були місцем активного землеробства. Цьому сприяли корисні для ведення сільськогосподарства природно-кліматичні умови та високогумусні чорноземи (25% запасів світових чорноземів розташовані на території сучасної України) [3]. Родючі, а отже найбільш придатні для землеробства землі набували особливої цінності у доіндустріальний період, ставали об'єктом запеклої боротьби та місцем інтенсивного розвитку сільськогосподарського виробництва.

Тому, не зважаючи на те, що поняття "фермер" має західне походження (англ. "farmer"), існування у минулому на землях сучасної України "прототипів" фермерських господарств не викликає сумнівів.

Освоєння незалюднених теренів та формування козацького стану на територіях сучасної України у проміжку XVI — XVII століть, як вважають В.А. Смолій та В.С. Степанкович, сприяло започаткуванню та розвитку "господарств фермерського типу", а козацтво тих часів набуло характеристик "типового фермера" та стало "носієм ринкових (буржуазних) відносин" [44]. За часів козацтва повстає "нова модель суспільних відносин" — хутірська форма розселення та господарювання, заснована на вільному підприємстві, а не на підневільній праці [34, с. 78]. Науковці пояснюють цей феномен фактом відсутності на теренах Запорізької Січі кріпацтва, що дало можливість "вперше в Європі створити прогресивну форму багатогалузевого господарства фермерського типу" [19]. Відсутність кріпацтва й феодальних обмежень створювали умови для самостійного вибору напрямів виробництва (принцип економічної самостійності), що є базовою ознакою підприємництва.

Козацькі господарства обробляли значні посіви зернових культур та володіли млинами, використовували плуги та найманих сезонних працівників, а також могли реалізовувати надлишки сільськогосподарської продукції на місцевих ринках. Формування козацтва, як категорії суспільства, "виходило за межі середньовічної станової ієрархії, а козаки поєднували у собі функції воїна та селянина" [23, с. 114—120]. Вважаємо, що тут простежується чітка ринкова орієнтація виробництва. Значні посіви зернових культур, функціонування

млинів, виробництво продукції понад межі самозабезпечення та її реалізація на ринках свідчать про включеність козацьких господарств у товарно-грошові відносини. Поєднання землеробства, тваринництва, переробки (млини) та торгівлі є свідченням диверсифікації виробництва. Орієнтація на збут і отримання економічного результату наближує ці господарства до фермерської моделі підприємництва. Це свідчить також про наявність елементів організації праці та управління, притаманних підприємницькій діяльності. Використання найманої сезонної праці, поєднання сімейної та найманої робочої сили, а також координація виробничих процесів у межах хуторів і громад засвідчують наявність управлінської функції, властивої підприємцю.

У тих часах в основі легітимного землеволодіння козаків була так звана "займанщина", управління якою здійснювали окремі сім'ї або громади [33]. Межі землеволодіння "займані" визначались за згодою козацьких громад, заснованих за принципами самоврядування. На чолі козацьких громад були виборні особи, а кожен новоприбулий до громади, набував права до землекористування на рівні з іншими членами [20, с. 67—69]. Вважаємо, що це є рисою сприятливого для підприємницької ініціативи інституційного середовища. Самоврядні козацькі громади, виборність влади, рівні права на доступ до землі та відсутність жорсткої станової ієрархії формували неформальні інститути, що стимулювали економічну активність.

Також був наявний господарський ризик, оскільки господарювання в умовах прикордонних територій, воєнної небезпеки та природно-кліматичних чинників вимагало від козаків прийняття рішень в умовах невизначеності. Таким чином, результати господарської діяльності безпосередньо залежали від ефективності управління ресурсами, що відповідає класичному трактуванню підприємницького ризику.

У ході революції 1648—1676 рр. латифундії польських магнатів та заможної шляхти на теренах Наддніпрянської України юридично й фактично перейшли в підпорядкування гетьманського уряду та був створений великий державний земельний фонд. До 1783 р. на півдні України не існувало кріпацтва та панщини, а в господарствах широко застосовувалась наймана праця [21, с. 245]. На цих теренах України у другій половині XVII та початку XVIII ст. відбувається становлення приватної власності на земельні наділи та їх розшарування за роз-

мірами серед селян, низових козаків, старшини та інших впливових соціальних груп, також починає розвиватися система землеробства [32]. Таким чином, ліквідація латифундій польських магнатів і формування великого державного земельного фонду, а також відсутність кріпацтва і панщини, створили інституційні умови для економічної самостійності землекористувачів і вільного розпорядження результатами праці. Становлення приватної власності на земельні наділи та їх розшарування за розмірами свідчать про диференціацію господарств та можливість формування ринково орієнтованих виробничих стратегій. Використання найманої праці як основної форми організації виробництва вказує на відокремлення функцій власника, управління і працівника, що є ключовою рисою підприємницької діяльності.

Розвиток системи землеробства та інтеграція виробництва в товарно-грошові відносини є свідченням ринкової орієнтації з метою отримання вигоди, а функціонування в умовах політичної та економічної невизначеності підтверджує наявність підприємницького ризику.

Отже, сукупність інституційних змін, форм землевладіння та організації праці дозволяє розглядати період XVI — першої половини XVII ст. як етап зародження образу сімейного фермерства в Україні, у межах якого були наявні ключові ознаки підприємницької діяльності: самостійність, ризик, ринкова орієнтація, використання найманої праці, диверсифікація та елементи управління. Хоча ці господарства функціонували в доіндустріальних умовах і ґрунтувалися на звичаєвому праві, за своєю економічною логікою вони наближалися до фермерської моделі підприємництва.

З підписанням у 1654 р. Переяславської угоди, розпочинається період колоніального панування Росії над Україною. Історичні події кінця XVII — початку XIX ст. характеризуються знищенням Гетьманату (1764 р.) та козацтва (1775 р.), обезземеленням і закріпаченням селян (1783 р.) та перетворенням кріпосницьких відносин у серйозне гальмо для розвитку промисловості, торгівлі та селянського підприємництва [43]. У польських джерелах кріпацтво українських селян називається "рабством", а становище селянина в тих часах в Річі Посполитій оцінюється як "незрівнянно краще, аніж у цілковито-окупованих Російською Імперією Литві та Україні" [12, с. 5—6]. Кріпацтво у Російській Імперії було набагато жорстокішим і більш ек-

сплуататорським для селян, ніж його західноєвропейський варіант, а на думку Радіщева "російське кріпацтво можна порівняти лише з рабством в Америці" [13]. Таким чином цей період можна вважати етапом занепаду індивідуального сільськогосподарського підприємництва на теренах сучасної України.

У 1861 р. Селянська реформа скасовує кріпацтво на Лівобережній Україні та створює організаційно-правове підґрунтя для повномасштабної приватної власності на землю для селян. У відповідності до Закону "Про землевпорядкування" від 29 трав. 1911 р. (діяв до 1917 р.) землевпорядні комісії отримали право виділяти селянам частину общинної землі в приватну власність без дозволу на це общини. В результаті впродовж 1862—1914 рр. площа земель, що перебувала у власності українських селян, збільшилася в 10 разів, а у дворян — скоротилася вдвічі [21, с. 345—360]. Впроваджені на початку XX ст. на українських землях аграрні реформи сприяли розвитку фермерського типу господарювання та створенню необхідних соціально-економічних умов для формування хутірних, відрубних та інших господарств фермерського типу [23, с. 176—180]. Таким чином, даний період можна вважати етапом зародження сімейного фермерства в Україні.

Революція 1917 р. та більшовицький режим призвели до другого етапу занепаду та ліквідації господарств фермерського типу на території сучасної України. У 1918 р. розпочалася експропріація не лише церковних, але й великих приватних землевладінь, що остаточно зруйнувало можливість існування та формування економічно міцних селянських господарств. Була проголошена продовольча диктатура, хлібна монополія, здійснювались грабівницьки "набіги робітників на село за хлібом", створювались комітети бідноти та "продрозверстки". Запаси сільськогосподарської продукції та продовольства селян, які ухилялися від "продрозверстки", конфіскували, а самі селяни притягались до судової відповідальності [23, с. 210—215].

В умовах тотального зубожіння селян у 1921 р. в середньому по Україні лише біля 4% селянських господарств мали ознаки дрібного фермерства (так звані "куркулі"). В окремих південних регіонах України їх частка була дещо вища та становила 16—20%. У відповідності до 5-го Всеукраїнського з'їзду рад (25 лютого — 4 березня 1921 р.) було прийнято рішення про здійснення колективізації окремих галузей сільського господарства. Ці та інші фактори то-

талітарного режиму радянської влади стали причиною голодомору 1921—1922 рр. [26, с. 45].

В процесі колективізації станом на березень 1930 р. на теренах радянської України було створено 23 594 колгоспи (від об'єднань 3 248,9 тис. селянських господарств) шляхом примусової експропріації 19 682,3 тис. га орної землі (70,9 % усіх орних площ радянської України), реманенту, робочої та продуктивної худоби; був знищений силовими методами приватно-кооперативний сектор; були запроваджені соціалістичні форми господарювання та державна власність на засоби виробництва у сільському господарстві [27, с. 450—460].

У відповідності до постанови політбюро ЦК ВКП(б) "Про заходи по ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації" від 30 січня 1930 р. розкуркулювані поділялися на тих, хто підлягав: i) ізоляції в концтаборах або розстрілу, ii) висилці у "віддалені місцевості" СРСР, iii) переселенню на землі за межами створюваних колгоспів. За даними на грудень 1930 р., на теренах радянської України було розкуркулено 70 407 господарств. Кількість виселених за межі республіки становила 31 593 сім'ї (146 229 осіб). У північні райони СРСР з радянської України було депортовано 19 658 сімей (93 461 особа), а до Сибіру — 11 935 сімей (52 425 осіб). Інформація щодо кількості розстріляних осіб відсутня. Повторна кампанія розкуркулення відбулася у лютому-березні 1931 р. у відповідності до 12-го Всеукраїнського з'їзду рад. За 1930—1931 рр. в радянській Україні перестало існувати 282 тис. селянських господарств, з них третина була експропрійована, а дві третини самоліквідувалися. За період 1928—1931 рр. кількість селянських господарств скоротилася на 352 тисячі [31, с. 286—290].

Станом на 1 січня 1938 р. в радянській Україні налічувалося 27 343 колгоспи, у яких працювало 7 180 тис. колгоспників, приписаних до сільськогосподарських артілей. Здійснення колективізації в Україні призвело до скорочення поголів'я худоби у 7—8 разів, до недосіву 2,5 млн га угідь, що спричинило другу хвилю голодомору 1932—1933 рр. [31; 25, с. 256].

Панування радянської влади на теренах сучасної України в 1921—1991 роках можна впевнено охарактеризувати, як період занепаду сімейного фермерства. Побудова радянських суспільних відносин на засадах командно-адміністративної системи управління, підґрунтям якої були жорсткі методи бюрократичного централізму, практично повна заборона приватної власності та відсутність рин-

кових важелів в економіці, призвела до відчуження працівників радгоспів та колгоспів від засобів і результатів праці та стагнації аграрного сектору економіки. В результаті, незважаючи на наявність найбільш родючих у світі чорноземів, була значною частка імпорту сільськогосподарської продукції та продовольства [46].

Процес трансформації сільського господарства України розпочався у 1990 р. із запровадженням першого етапу земельної реформи, який полягав на перерозподілі державних земель сільськогосподарського призначення [37]. У рік проголошення незалежності України (1991 р.) розпочалися процеси приватизації землі, ліквідації діючих колгоспів та створення на їх базі колективних сільськогосподарських підприємств, а також створення нової організаційно-правової форми господарювання на селі — селянських (фермерських) господарств [40; 41].

Процеси реорганізації колгоспів та приватизації землі в Україні тривали до 2000 р., у результаті чого у 1991—2000 роках у власність новостворених сільськогосподарських підприємств було безоплатно передано 27,2 млн га угідь [46]. Важливим етапом реформи стало запровадження у 1996 р. сертифікатів на право на земельну частку (пай), які отримали колишні працівники колгоспів та їх спадкоємці. Станом на 1 січня 2001 р. 6,48 млн осіб володіли сертифікатами на 26,5 млн га сільськогосподарських угідь, що сприяло формуванню приватної власності на землю. Загалом до кінця 2000 р. у приватну власність перейшло близько 70,5 % сільськогосподарських угідь, а суб'єктами земельних відносин стали 21 млн громадян України [46]. Таким чином, період 1991—2000 рр. можна вважати етапом становлення фермерства в Україні.

У 2002 р. постала необхідність перегляду чинного на той час Закону України "Про селянське (фермерське) господарство" у зв'язку з його невідповідністю новим умовам розвитку фермерства та введенням у дію нового Земельного Кодексу України. Ключовим аргументом стало розмежування особистого селянського та фермерського господарств як "принципово різних видів сільськогосподарської діяльності громадян". Фермерське господарство визначалося як суб'єкт підприємницької діяльності та об'єкт майнових прав, тоді як особисте селянське господарство (ОСГ) розглядалося як форма діяльності, орієнтована переважно на самозабезпечення продовольством [35].

Починаючи з 2003 р., нормативно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності громадян України здійснюється на основі двох ключових законів: "Про особисте селянське господарство" [38] та "Про фермерське господарство" [42]. У межах цього правового поля було чітко розмежовано дві моделі господарювання: непідприємницьку (особисте селянське господарство) та підприємницьку (фермерське господарство), що стало важливим етапом інституціоналізації аграрного підприємництва. Передбачалося, що розвиток різних організаційно-правових форм господарювання сприятиме формуванню конкурентного ринкового середовища та активізації підприємницької діяльності в аграрному секторі [24; 28].

Після 2014 року в Україні зростає інтерес до сімейного фермерства та усвідомлення важливості "тихого продовольчого суверенітету" [11]. Наявні диспропорції у земельному користуванні та ресурсній базі України, підтверджують необхідність підтримки ОСГ та формування на їх базі сімейних фермерських моделей [18]. У цьому контексті зростає роль інституційної підтримки на місцевому рівні з метою стимулювання трансформації ОСГ в сімейні ферми через земельні, освітні та фінансові інструменти [45].

З метою стимулювання переходу ОСГ до підприємницької моделі виробництва через набуття статусу сімейного фермерського господарства, у 2018 р. було внесено зміни до Податкового кодексу України та деяких інших законів України [36]. Від 2018 р. чинним законодавством України передбачено три моделі фермерства: фермерські господарства-юридичні особи, сімейні ферми — юридичні особи та сімейні ферми без статусу юридичної особи (ФОП).

Визначення сімейного фермерського господарства, закріплене у Законі України "Про фермерське господарство", підтверджує його статус як особливий форми організації аграрного підприємництва, що функціонує в межах спеціального правового режиму та базується на використанні праці членів однієї сім'ї. Сімейні фермерські господарства, зареєстровані як юридичні особи або фізичні особи-підприємці, можуть залучати найманих працівників, однак виключно для виконання сезонних робіт або робіт, що потребують спеціальних знань і навичок, на підставі трудових чи цивільно-правових договорів, при цьому такі працівники не можуть бути членами господарства [36]. Податковим законодавством встановлено окремі умови функціонування сімейних фермерських

господарств без статусу юридичної особи: зокрема, право застосування спрощеної системи оподаткування (IV група єдиного податку) пов'язане з обмеженням площі сільськогосподарських угідь до 20 га (п. 291.4¹.1 ПКУ) [36]. Запроваджені законодавчі зміни створили систему податкових стимулів для розвитку сімейних фермерських господарств, зокрема через можливість застосування спрощеного оподаткування та зниження фіскального навантаження на початкових етапах діяльності. Дослідження підтверджують, що податкові преференції сприяють підвищенню фінансової стійкості господарств і стимулюють підприємницьку активність на сільських територіях, що відповідає європейським підходам підтримки малого аграрного бізнесу [11; 45].

Водночас законодавче закріплення статусу сімейного фермерського господарства створило передумови для розширення державної підтримки, оскільки формалізований статус суб'єкта господарювання забезпечує доступ до програм кредитування, субсидування та компенсаційних механізмів. Перехід особистих селянських господарств у статус сімейних фермерських господарств сприяє детінізації економічної діяльності, розширенню податкової бази та підвищенню ефективності реалізації державної аграрної політики [28, с. 20].

Отже, прийняття відповідних законодавчих змін стало важливим етапом інституціоналізації сімейного фермерства в Україні, наблизивши його до загальних принципів малого підприємництва та започаткувавши новий етап розвитку цієї форми господарювання.

ВИСНОВКИ

Сімейне фермерство в Україні доцільно розглядати як специфічну форму аграрного підприємництва, у якій поєднуються економічна самостійність, ризик, ринкова орієнтація та сімейна організація праці. Історичний аналіз показав, що на українських землях існували ранні форми господарств фермерського типу, найбільш виразно представлені в козацьку добу. Водночас розвиток індивідуального аграрного підприємництва неодноразово переривався під впливом кріпацтва, колоніальної політики російської імперії, колективізації та командно-адміністративної системи у радянській період. Відновлення передумов для розвитку фермерства розпочалося лише після здобуття Україною незалежності та проведення земельної реформи. Період 1991—2000 рр. став етапом відродження фермерства через приватиза-

цію землі, реорганізацію колгоспів і формування нових організаційно-правових форм господарювання. Важливим кроком стало законодавче розмежування особистого селянського і фермерського господарства, що заклало основу інституціоналізації аграрного підприємництва. Законодавчі зміни 2018 р. започаткували новий етап розвитку сімейного фермерства, надавши йому чіткий правовий статус і податкові стимули. Це створило передумови для формалізації діяльності особистих селянських господарств, розширення їх доступу до державної підтримки та посилення ролі малого аграрного бізнесу. Подальший розвиток сімейного фермерства в Україні пов'язаний із удосконаленням інституційного середовища, фінансових механізмів підтримки та стимулювання підприємницької активності на сільських територіях.

Література:

1. Byrne, N., McCarthy, O., & Ryan-Doyle, M. Leveraging the potential of co-operative agri-advisory services in the transition to sustainable and landscape-based agriculture. *International Food and Agribusiness Management Review*, 2024, 27 (1), 117—145. DOI: <https://doi.org/10.22434/ifamr2023.0076>.
2. Cardillo, C., Bartoli, L., De Rosa, M., Francescone, M., Masi, M., Sahir, H., & Vecchio, Y. Exploring Diversification Strategies among Italian Farms, *Sustainability*, 2024, 16(20), 8856. DOI: <https://doi.org/10.3390/su16208856>.
3. FAO, The State of Food and Agriculture 2024 — Value-driven transformation of agrifood systems, FAO, Rome, 2024, 171 p. URL: <https://doi.org/10.4060/cd2616en> (дата звернення 22.03.2026).
4. Fuetsch, E. Innovation in Family Farms: The Roles of the Market, the Family, and Farm Performance. *Journal of Small Business Strategy*, 2022, 32 (2), 83—103. DOI: <https://doi.org/10.53703/001c.31714>.
5. Gadanakis, Y. Advancing Farm Entrepreneurship and Agribusiness Management for Sustainable Agriculture. *Agriculture*, 2024, 14(8), 1288. DOI: <https://doi.org/10.3390/agriculture14081288>.
6. Kahan, D. Entrepreneurship in farming (Farm Management Extension Guide No. 5). Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), 2012. URL: <https://www.fao.org/uploads/media/5-EntrepreneurshipInternLores.pdf> (дата звернення 22.03.2026).
7. Knight, F. H. Risk, Uncertainty, and Profit. Chicago: Houghton Mifflin, 1921, 388 p. URL: <https://fraser.stlouisfed.org/files/docs/publications/books/risk/riskuncertainty-profit.pdf> (дата звернення 22.03.2026).
8. Lioutas, E. D., & Charatsari, C. Green innovativeness in farm enterprises: what makes farmers think green? *Sustainable development*, 2018, 26(4), 337—349. DOI: <https://doi.org/10.1002/sd.1709>.
9. McElwee, G. Farmers as entrepreneurs: Developing competitive skills. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 2006, 11 (3), 187—206. DOI: <https://doi.org/10.1142/S1084946706000398>.
10. Michael, S. Entrepreneurship, growth, and Adam Smith. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 2007, Vol. 1, pp. 287—289. DOI: <https://doi.org/10.1002/SEJ.31>.
11. Nivievskiy, O., Iavorskyi, P., & Donchenko, O. Малі фермери та домогосподарства в сільському господарстві та сільській економіці: оцінка їх ролі та заходи з підтримки їх сталого розвитку (KSE Research Report). Kyiv School of Economics, 2021, 78 p. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/07/Smallholders-KSE.pdf> (дата звернення 22.03.2026).
12. O dobrodziejstwie cesarza rosyjskiego dla polskiego chlopa. Braciom Wloscianom opowiedzial soltys z woli chlopskiej. Warszawa, 1914 r. 41 s. URL: <https://sbc.org.pl/Content/78199/PDF/i73391.pdf> (дата звернення 22.03.2026).
13. Radishchev, A., Kahn, A., & Reyfman, I. Journey from St. Petersburg to Moscow. Columbia University Press, JSTOR, 2020. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.7312/radi18590> (дата звернення 22.03.2026).
14. Ricardo, D. On the principles of political economy and taxation. Edited by Piero Sraffa; with the collaboration of M. H. Dobb, Liberty Fund, USA, 1817, 512 p. URL: <https://competitionand-appropriation.econ.ucla.edu/wp-content/uploads/sites/95/1970/01/Principles-of-Political-Economy-and-Taxation-1817.pdf> (дата звернення 22.03.2026).
15. Rothenberg, W. B. From market-places to a market economy: The transformation of rural Massachusetts, 1750—1850. University of Chicago Press, USA, 1992, 280 p.
16. Schumpeter, J. A., The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle, Harvard University Press, Cambridge, USA, 1934, 255 p.
17. Sen, A. Commodities and Capabilities. Oxford: Oxford University Press, UK, 1999, 89 p.
18. Аграрний устрій України: наукове видання; за ред. Ю.О. Лупенка, М.Ф. Кропивка, Київ: ННЦ "ІАЕ", 2017, 72 с.

19. Апанович О. Конструктивна історична діяльність українського козацтва. Пам'ятки України, 1991, № 5, С. 18.
20. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. Київ: Вища школа, 1994, 539 с. URL: <http://litorpys.org.ua/holob/hol.htm> (дата звернення 22.03.2026).
21. Гуржій О.І., Марочко В.І. Земельна власність. Енциклопедія історії України: Т. 3: Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України, Київ: В-во "Наукова думка", 2005, 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zemelna_vlasnist (дата звернення 22.03.2026).
22. Долинська М. С. Правове становище фермерських господарств як суб'єктів агровиробництва: монографія. Львів: Галицька видавнича спілка, 2022, 176 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/7162> (дата звернення 22.03.2026).
23. Заячук М.Д. Геопросторова організація фермерського укладу України: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015, 315 с. URL: https://www.researchgate.net/profile/Miroslav-Zaacuk/publication/354656050_Geoprostorova_organizacia_fermerskogo_ukladu_Ukraini/links/6144983f519a1a381f68c688/Geoprostorova-organizacia-fermerskogo-ukladu-Ukraini.pdf (дата звернення 22.03.2026).
24. Збарська А. В. Особисті селянські господарства — основа формування малого підприємництва на селі. Наук. доповідь за ред. професора В. Збарського. К.: ННЦ "ІАЕ", 2011. 106 с.
25. Калінкіна, С. А., Корновенко, С. В., Маркова, С. В., & Романець, Н. Р. "Великий перелом" на селі: фінал селянської революції (1929—1933 рр.): Монографія. Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, Чернівці, 2017, 300 с. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/8490> (дата звернення 22.03.2026).
26. Кульчицький С. В., Мовчан О. М. Невідомі сторінки голоду 1921-1923 рр. в Україні, Київ: Ін-т історії України АН України, 1993, 70 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0001224.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0 (дата звернення 22.03.2026).
27. Кульчицький С.В. Ліквідація куркульта як класу. Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во "Наукова думка", 2009, 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Likvidatsiya_kurkultva (дата звернення 22.03.2026).
28. Лупенко, Ю.О., Малік, М.Й., Шпикуляк О.Г., Мамчур В.А., Авраменко, Ю.О., Півторак, В.С., Мамчур, Л.В., Малік, Л.М., Демченко, О.В. та Тарасюк, А.В. Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств: монографія. ННЦ "Інститут аграрної економіки", Київ, Україна, (2019), 212 с. URL: <http://repository.vsu.org/getfile.php/20329.pdf> (дата звернення 22.03.2026).
29. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. Інституційна формалізація розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. Економіка АПК, 2018, № 10. С. 72—86. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201810072>.
30. Малік, М. Й., Шпикуляк, О. Г., & Супрун, О. М. Розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі: макроекономічний аспект. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія "Економіка", 2017, 2 (49), С. 32—37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuc_2017_1%282%29__6 (дата звернення 22.03.2026).
31. Марочко В.І. Колективізація сільського господарства в УСРР. Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України, Київ: В-во "Наукова думка", 2007, 528 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Kolektivizaciya> (дата звернення 22.03.2026).
32. Могильний О. М. Земельні проблеми козацької доби в руслі українського державотворення: проєкція на сьогодні. Агросвіт, 2021. № 18. С. 3—11. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2021.18.3>.
33. Нечитайло В. Займанщина як спосіб вирішення земельного питання; історичний досвід українського і американського селянства, АКАДЕМІА на пошану професора Л.А. Коваленка. Кам.-Под., 1997, кн. 2, ст. 57.
34. Нечитайло В.В. Селянське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність: монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2004, 436 с.
35. Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про фермерське господарство". Проект Закону про фермерське господарство № 2251 від 27.09.2002. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=-2251&skl=5 (дата звернення 22.03.2026).
36. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України

від 10.07.2018 № 2497-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2497-19> (дата звернення 22.03.2026).

37. Про земельну реформу. Постанова УРСР від 18.12.1990, № 563-XII. Верховна Рада Української РСР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-12#Text> (дата звернення 22.03.2026).

38. Про особисте селянське господарство. Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15> (дата звернення 22.03.2026).

39. Про підприємництво. Закон України від 07.02.1991 № 698-XII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text> (дата звернення 22.03.2026).

40. Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі. Верховна Рада України. Закон України від 29.06.1992 р. № 2200-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2200-12#Text> (дата звернення 22.03.2026).

41. Про селянське (фермерське) господарство. Верховна Рада України. Закон України від 20.12.1991 р. № 2009-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2009-12#Text> (дата звернення 22.03.2026).

42. Про фермерське господарство. Закон України від 19.06.2003 № 973. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text> (дата звернення 22.03.2026).

43. Реєнт, О.П. (2011). До проблеми скасування кріпосного права в 1861 р. Український історичний журнал, 2011, № 1, С. 34—51. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2011/1/3.pdf> (дата звернення 22.03.2026).

44. Смолій, В.А., Степанкович В.С. Українська державна ідея XVI-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації, Київ, 1997. — С. 22.

45. Тулуш, Л. Д., Грищенко, О. Ю. (2018). Трансформація високотоварних господарств населення в суб'єкти підприємництва: податково-бюджетні аспекти, Економіка АПК, (1), 40—52. URL: https://eaprk.com.ua/web/uploads/pdf/eaprk_2018_01_p_5_99-40-52.pdf (дата звернення 22.03.2026).

46. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. Аграрна реформа в Україні: здобутки і прорахунки (Аналітична доповідь). Національна безпека і оборона, 2001, № 5(17), с. 2—55, Київ. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD17_2001_ukr.pdf (дата звернення 22.03.2026).

References:

1. Byrne, N., McCarthy, O. and Ryan-Doyle, M. (2024), "Leveraging the potential of co-operative agri-advisory services in the transition to sustainable and landscape-based agriculture", *International Food and Agribusiness Management Review*, Vol. 27 (1), pp. 117—145. DOI: <https://doi.org/10.22434/ifamr2023.0076>.

2. Cardillo, C., Bartoli, L., De Rosa, M., Francescone, M., Masi, M., Sahir, H. and Vecchio, Y. (2024), "Exploring Diversification Strategies among Italian Farms", *Sustainability*, Vol. 16 (20), 8856. DOI: <https://doi.org/10.3390/su16208856>.

3. FAO (2024), *The State of Food and Agriculture 2024 — Value-driven transformation of agrifood systems*, Rome, Italy. <https://doi.org/10.4060/cd2616en> (Accessed 22.03.2026).

4. Fuetsch, E. (2022), "Innovation in Family Farms: The Roles of the Market, the Family, and Farm Performance", *Journal of Small Business Strategy*, Vol. 32 (2), pp. 83—103. DOI: <https://doi.org/10.53703/001c.31714>.

5. Gadanakis, Y. (2024), "Advancing Farm Entrepreneurship and Agribusiness Management for Sustainable Agriculture", *Agriculture*, Vol. 14 (8), 1288. DOI: <https://doi.org/10.3390/agriculture14081288>.

6. Kahan, D. (2012), *Entrepreneurship in farming. Farm Management Extension Guide No. 5*, Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), Rome, Italy, available at: <https://www.fao.org/uploads/media/5-EntrepreneurshipInternLores.pdf> (Accessed 22.03.2026).

7. Knight, F. H. (1921), *Risk, Uncertainty, and Profit*, Houghton Mifflin, Chicago, USA, 388 p., available at: <https://fraser.stlouisfed.org/files/docs/publications/books/risk/riskuncertaintyprofit.pdf> (Accessed 22.03.2026).

8. Lioutas, E. D. and Charatsari, C. (2018), "Green innovativeness in farm enterprises: what makes farmers think green?", *Sustainable development*, Vol. 26 (4), pp. 337—349. DOI: <https://doi.org/10.1002/sd.1709>.

9. McElwee, G. (2006), "Farmers as entrepreneurs: Developing competitive skills", *Journal of Developmental Entrepreneurship*, Vol. 11 (3), pp. 187—206. DOI: <https://doi.org/10.1142/S1084946706000398>.

10. Michael, S. (2007), "Entrepreneurship, growth, and Adam Smith", *Strategic Entrepreneurship Journal*, Vol. 1, pp. 287—289. DOI: <https://doi.org/10.1002/SEJ.31>.

11. Nivievskyi, O., Iavorskyi, P. and Donchenko, O. (2021), *Mali fermery ta domohospodarstva v silskomu hospodarstvi ta silskiy ekonomitsi: otsinka yikh roli ta zakhody z pidtrymky yikh*

staloho rozvytku [Smallholder farmers and households in agriculture and the rural economy: assessing their role and measures to support their sustainable development], KSE Research Report, Kyiv School of Economics, Kyiv, Ukraine, available at: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/07/Smallholders-KSE.pdf> (Accessed 22.03.2026).

12. Kornilowicz, M. (1914), O dobrodziejstwie cesarza rosyjskiego dla polskiego chlopa. Braciom Wloscianom opowiedzial soltys z woli chlopskiej [About the Russian Emperor's benevolence to the Polish peasant. The village headman spoke to the Peasant Brothers at the peasants' behest] Warsaw, Poland, available at: <https://sbc.org.pl/Content/78199/PDF/i73391.pdf> (Accessed 22.03.2026).

13. Radishchev A., Kahn, A. and Reyfman, I. (2020), Journey from St. Petersburg to Moscow, JSTOR, Columbia University Press, Columbia, USA, available at: <https://www.jstor.org/stable/10.7312/radi18590> (Accessed 22.03.2026).

14. Ricardo, D. (1817), On the principles of political economy and taxation, Edited by Piero Sraffa; with the collaboration of M. H. Dobb, Liberty Fund, Carmel, USA, available at: <https://competitionandappropriation.econ.ucla.edu/wp-content/uploads/sites/95/1970/01/Principles-of-Political-Economy-and-Taxation-1817.pdf> (Accessed 22.03.2026).

15. Rothenberg, W. B. (1992), From market-places to a market economy: The transformation of rural Massachusetts, 1750-1850, University of Chicago Press, Chicago, USA.

16. Schumpeter, J. A. (1934), The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle, Harvard University Press, Cambridge, USA.

17. Sen, A. (1999), Commodities and Capabilities, Oxford University Press, Oxford, UK.

18. Lupenko, Yu.O. and Kropyvko, M.F. (2017), Ahrarnyy ustriy Ukrainy: naukove vydannya [Agrarian system of Ukraine: scientific publication], National Research Center "Institute of Agrarian Economics", Kyiv, Ukraine.

19. Apanovych, O. (1991), "Constructive historical activity of the Ukrainian Cossacks", Pamyatky Ukrainy, Vol. 5, p. 18.

20. Golobutskyi, V. (1994), Zaporozke kozatstvo [Zaporozhian Cossacks]. Kyiv: Higher School, Kyiv, Ukraine, available at: <http://litopys.org.ua/holob/hol.htm> (Accessed 22.03.2026).

21. Gurzhiy, O.I. and Marochko, V.I. (2005), "Land ownership", Entsyklopediya istoriyi Ukrainy [Encyclopedia of the history of Ukraine], Vol. 3, Naukova Dumka, Kyiv, Ukraine,

available at: http://www.history.org.ua/?termin=Zemelna_vlasnist (Accessed 22.03.2026).

22. Dolynska, M. S. (2022), Pravove stanovyshche fermerskykh gospodarstv yak sub'yektiv ahrovyrobnytstva: monohrafiya [Legal status of farms as subjects of agricultural production: monograph], Galician Publishing Union, Lviv, Ukraine, available at: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/7162> (Accessed 22.03.2026).

23. Zayachuk, M.D. (2015), Heoprosstorova orhanizatsiya fermerskoho ukladu Ukrainy: monohrafiya [Geospatial organization of the farming system of Ukraine: monograph], Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine, available at: https://www.researchgate.net/profile/Miroslav-Zaacuk/publication/354656050_Geoprosstorova_organizacia_fermerskogo_ukladu_Ukraini/links/6144983f519a1a381f68c688/Geoprosstorova-organizacia_fermerskogo-ukladu-Ukraini.pdf (Accessed 22.03.2026).

24. Zbarska, A. V. (2011), Osobyty selyanski gospodarstva — osnova formuvannya maloho pidpryyemnytstva na seli [Personal peasant farms — the basis for the formation of small business in the countryside], National Research Center "Institute of Agrarian Economics", Kyiv, Ukraine.

25. Kalinkina, S. A., Kornovenko, S. V. Markova, S. V. and Romanets, N. R. (2017), "Velykyy perelom" na seli: final selyanskoyi revolyutsiyi (1929—1933 rr.): Monohrafiya ["The Great Break" in the Village: The Finale of the Peasant Revolution (1929—1933): Monograph], Cherkasy National University named after B. Khmelnytsky, Cherkasy, Ukraine, available at: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/8490> (Accessed 22.03.2026).

26. Kulchytskyi, S. V. and Movchan, O. M. (1993), Nevidomi storinky holodu 1921—1923 rokiv v Ukraini [Unknown pages of the famine of 1921-1923 in Ukraine], Institute of History of Ukraine, Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine, available at: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=-2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0001224.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0 (Accessed 22.03.2026).

27. Kulchytskyi, S.V. (2009), Likvidatsiya kurkulstva yak klasu: Entsyklopediya istoriyi Ukrainy [Liquidation of the Kulaks as a Class: Encyclopedia of Ukrainian History], Vol. 6, Naukova Dumka, Kyiv, Ukraine, 790 p., available at: http://www.history.org.ua/?termin=Likvidatsiya_kurkulstva (Accessed 22.03.2026).

28. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Shpykulyak O.G., Mamchur V.A., Avramenko, Yu.O., Piv-

torak, V.S., Mamchur, L.V., Malik, L.M., Demchenko, O.V. and Tarasyuk, A.V. (2019), *Orhanizatsiyno-ekonomichne zabezpechennya rozvytku simeynykh fermerskykh hospodarstv: monohrafiya* [Organizational and economic support for the development of family farms: monograph], National Research Center "Institute of Agrarian Economics", Kyiv, Ukraine, available at: <http://repository.vsau.org/getfile.php/20329.pdf> (Accessed 22.03.2026).

29. Malik, M. Y., Shpykulyak, O. G. and Mamchur, V. A. (2018), "Institutional formalization of the development of family farms in Ukraine", *Ekonomika APK*, Vol. 10, pp. 72–86. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201810072>.

30. Malik, M. Y., Shpykulyak, O. G. and Suprun, O. M. (2017), "Development of entrepreneurial activity in the agricultural sector: macroeconomic aspect", *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu, Seriya "Ekonomika"*, Vol. 2 (49), pp. 32–37, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2017_1%282%29__6 (Accessed 22.03.2026).

31. Marochko V.I. (2007), "Collectivization of agriculture in the Ukrainian SSR". *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny* [Encyclopedia of the History of Ukraine], Vol. 4, Publishing House "Naukova Dumka", Kyiv, Ukraine, available at: <http://www.history.org.ua/?termin=Kolektyvizaciya> (Accessed 22.03.2026).

32. Mohylny, O. M. (2021), "Land problems of the Cossack era in the course of Ukrainian state formation: a projection to the present", *Ahrosvit*, Vol. 18, p. 3–11. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2021.18.3>.

33. Nechytaylo, V. (1997), *Zaymanshchyna yak sposib vyrishennya zemelnoho pytannya; istorychnyy dosvid ukrayinskoho i amerykansko selyanstva* [Zaymanshchyna as a way to solve the land issue; historical experience of the Ukrainian and American peasantry], *ACADEMY in honor of Professor L.A. Kovalenko, Kam-Podilski*, Ukraine.

34. Nechytaylo, V.V. (2004), *Selyanske hospodarstvo fermerskoho typu v Ukrayini: istoriya i suchasnist: monohrafiya* [Peasant Farming in Ukraine: History and Modernity: Monograph], Aksioma, Kamianets-Podilskiy, Ukraine.

35. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002), Explanatory note to the draft Law of Ukraine "On Farming", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2251&skl=5 (Accessed 22.03.2026).

36. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code

of Ukraine and Certain Laws of Ukraine on Stimulating the Establishment and Activity of Family Farms", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2497-19> (Accessed 22.03.2026).

37. The Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR, (1990), Resolution "On land reform", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-12#Text> (Accessed 22.03.2026).

38. The Verkhovna Rada of Ukraine, (2003), The Law of Ukraine "On personal farm", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15> (Accessed 22.03.2026).

39. The Verkhovna Rada of Ukraine, (1991), The Law of Ukraine "On Entrepreneurship", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text> (Accessed 22.03.2026).

40. The Verkhovna Rada of Ukraine, (1992), The Law of Ukraine "On Accelerating Land Reform and Land Privatization", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2200-12#Text> (Accessed 22.03.2026).

41. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "On Peasant (Farm) Economy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2009-12#Text> (Accessed 22.03.2026).

42. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On Farming Enterprise", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text> (Accessed 22.03.2026).

43. Reient, O.P. (2011), "On the problem of the abolition of serfdom in 1861", *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal*, Vol. 1, pp. 34–51, available at: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2011/1/3.pdf> (Accessed 22.03.2026).

44. Smolii, V.A. and Stepankovych, V.S. (1997), *Ukrayinska derzhavna ideya XVI-XVIII stolit: problemy formuvannya, evolyutsiyi, realizatsiyi* [Ukrainian state idea of the XVI-XVIII centuries: problems of formation, evolution, implementation], Kyiv, Ukraine.

45. Tulush, L. D. and Hryshchenko, O. Yu. (2018), "Transformation of high-product households into business entities: tax and budgetary aspects", *Ekonomika APK*, Vol. (1), pp. 40–52, available at: https://eapk.com.ua/web/uploads/pdf/eapk_2018_01_p_5_99-40-52.pdf (Accessed 22.03.2026).

46. UCEPR (2001), "Agrarian Reform in Ukraine: Achievements and Miscalculations (Analytical Report)", *Natsionalna bezpeka i oborona*, Vol. 5 (17), pp. 2–55, available at: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD17_2001_ukr.pdf (Accessed 22.03.2026).

Отримано редакцією журналу / Received: 10.04.26

Професійно рецензовано / Revised: 17.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 21.04.26